Een plaats voor oral history

Over het belang van mondelinge geschiedenisbronnen

Marnix Koolhaas

In HET SPOOR TERUG, de wekelijkse oral-history-documentaire van het VPRO-radio-programma OVT, wordt veel met mondelinge geschiedenis gewerkt: verhalen van veelal gewone mensen die nauwelijks via andere bronnen zijn terug te vinden. Hoe verantwoord is het gebruik van dergelijke bronnen? En: bestaat er verschil, of zou er verschil moeten bestaan, tussen de manier waarop enerzijds journalisten en programmamakers en anderzijds wetenschappers ermee omgaan? Historicus en programmamaker Marnix Koolhaas over het belang van oral history. En: wanneer nemen in Nederland de audiovisuele archieven eindelijk hun verantwoordelijkheid en krijgt oral history de plaats die het toekomt?

Op een druilerige ochtend wachtte ik bij de ingang van het Amsterdamse Centraal Station op Fred. Het was een van de merkwaardigste afspraken uit mijn journalistieke loopbaan. Om een uur of elf zou ik Fred ontmoeten. Hij had me gezegd uit te zien naar een rood invalidenwagentje. Met Fred wilde ik praten omdat hij lang geleden in de gevangenis zou hebben gezeten. Hij had me gebeld na een oproep die ik in de *Volkskrant* en *De Telegraaf* had laten plaatsen, van het soort dat je tegenwoordig steeds vaker ziet: 'Serieuze journalist zoekt voor programma mensen die uit eigen ervaring kunnen vertellen over...', en dan volgt een al of niet sensationeel of voyeu-

ristisch onderwerp waarover meestal live in een uitzending meegepraat mag worden. Ook ik had me aan zo'n oproep bezondigd, omdat ik voor een historische documentaire op zoek was naar oud-gedetineerden. Vooral ex-bajesklanten die nog konden vertellen over het vooroorlogse strafregime hadden mijn grote interesse. Niet in de laatste plaats omdat er in die tijd in sommige gevangenissen nog met zogenaamde kappen op werd gelopen. Die kappen kregen de gedetineerden bij het luchten opgezet, zodat ze elkaar niet konden zien. Niet eens zozeer uit straf, maar meer bedoeld om wederzijdse 'beïnvloeding' tegen te gaan. Mijn oproep was een laatste wanhopige poging om nog iemand te vinden die hierover uit eigen ervaring zou kunnen vertellen. Fred was een van de weinigen die gereageerd had en de enige die vertelde dat hij inderdaad nog met zo'n gevangenis op had gelopen.

Fred had me 'ergens vanuit Limburg' gebeld, waar hij de nacht in een klooster had doorgebracht. Zijn invalidenwagentje bleek zijn enige bezit. Als het niet anders kon sliep hij er ook in, maar liever maakte hij gebruik van een uitgebreid netwerk van kloosters in Limburg en België. Je kon daar één nacht per maand gratis slapen, en kreeg er bovendien een warme maaltijd bij. In zijn wagentje had Fred altijd een stapel oude kranten bij zich, voor als hij 'door z'n

kloosters heen was' en onverhoopt toch de nacht in z'n karretje moest doorbrengen. Via een oude *Telegraaf* waar hij onder had geslapen, was mijn oproep onder zijn aandacht gekomen. Hij zou 's avonds vertrekken, zo zei hij aan de telefoon, en zestien uur later om een uur of elf 's ochtends in Amsterdam kunnen zijn – een invalidenwagentje rijdt maar zestien kilometer per uur. De enige genoegdoening die Fred vroeg was een bijdrage in de benzinekosten. Z'n karretje liep één op dertig. Dat verzoek leek me niet onredelijk.

Uiteraard had ik de nodige twijfels over de afspraak. Een zwerver die alleen voor mij de hele nacht doortuft om naar Amsterdam te komen? Maar inderdaad ontwaarde ik een rood invalidenwagentje bij de taxistandplaats. Verdomd, Fred was zijn belofte nagekomen. Zijn voorkomen voldeed volledig aan het stereotype van dat van een zwerver. Ongeschoren, vuile kleren en een slecht verzorgd gebit. Maar jonger dan je zou denken voor iemand die al in de jaren dertig in het cachot had gezeten, zo viel me direct op. Hij was er al een uurtje, zei hij, er waren 's nachts geen files en hij had even wat oude 'kennissen' op het station opgezocht. Een paar hadden nog schulden bij hem uitstaan, vandaar. In een nabijgelegen koffieshop, het invalidenkarretje dwars op de stoep geparkeerd, liet ik Fred z'n verhaal vertellen. De microfoon er van het begin af aan bij. Fred bleek een lange bajescarrière achter de rug te hebben. Een echte 'draaideurklant'. Erin en eruit; daarmee was z'n leven getypeerd. Een vaste woon- of verblijfplaats had hij allang niet meer. Uitkeringen gingen aan zijn neus voorbij. Door een merkwaardige speling van de verzorgingsstaat stond hij echter officieel geregistreerd als

invalide. Voor zo'n registratie had je blijkbaar geen thuisadres nodig. Het invalidenwagentje had hij van het ziekenfonds gekregen. Bovendien kreeg hij een maandelijks toelage van honderd gulden benzinegeld. Het karretje was nu z'n huis, het benzinegeld z'n inkomen.

Fred had veel verhalen, het ene nog fraaier dan het andere. Maar die kappen in de jaren dertig, hoe zat het daarmee? Nou, dat klopte niet helemaal. Eind jaren dertig had hij in een jeugdgevangenis gezeten, maar die kappen, dat was begin jaren vijftig in Veenhuizen. En er volgde een verhaal vol verschrikkingen en ellende. Ruim twee uur was nauwelijks genoeg om Freds gevangeniservaringen op de band te krijgen. De aangerukte broodjes en koffie (met opzet had ik een koffieshop uitgekozen, geen café) liet hij zich ondertussen goed smaken. Nadat ik z'n benzinekosten had vergoed (plus een fooi om onderweg nog wat te eten te kopen), stapte Fred weer in zijn karretje en tufte weg. Terug naar de roomse gastvrijheid, op zoek naar een klooster voor de nacht.

Thuisgekomen begon ik direct de bandjes af te luisteren. Het onbestemde gevoel dat me in de koffieshop al had bekropen, werd steeds erger. Dit waren prachtige verhalen, zonder twijfel, maar klópten ze? Voorzover ik de feiten uit z'n verhaal kon controleren deugde er een hoop niet. Vooral het 'kappenverhaal' bleek twijfelachtig. Fred kon niet ouder zijn dan zo'n jaar of zestig, dus was het onmogelijk dat hij nog met zo'n kap op in Veenhuizen had gelopen. Opeens realiseerde ik me ook dat ik Fred aan de telefoon verteld had dat Veenhuizen de laatste gevangenis was waar de kappen nog gebruikt waren. In weerwil van de prachtige

verhalen die ik op de band had staan, kon ik maar één conclusie trekken: Fred had ongetwijfeld wel eens een gevangenis van binnen gezien, maar had daarnaast een rijke fantasie. Ongetwijfeld was hij op zijn zwerftochten door het land vaker ex-bajesklanten tegengekomen. Met een paar pilsjes in de stationshal, of met een kopje thee in het klooster, komen de verhalen dan vanzelf los, zo stelde ik me voor.

Wat moest ik nu? Iedere programmamaker kent dat wanhopige gevoel: gedwongen zijn omwille van het programma prachtig materiaal te laten sneuvelen. *Kill your darlings*. Ik besloot tot de meest rigoureuze oplossing: al Freds 'darlings' verdwenen op de hoop 'oral fantasy'. Inclusief de verhalen die ongetwijfeld wel waar waren, maar ik kon het materiaal nu onmogelijk nog schiften.

Het was mijn bedoeling geweest om de rijk geschakeerde geschiedenis van ons gevangeniswezen door verschillende groepen betrokkenen te laten vertellen: Voormalige directieleden, cipiers (de man met de sleutelbos die later gevangenenbewaarder ging heten en vervolgens 'PIW'er': penitentiair inrichtingswerker), reclasseringsmensen en natuurlijk vooral ex-gevangenen zelf. Al die groepen moesten aan het woord komen.¹

De minste problemen had ik met het vinden van gevangenisbazen en reclasseringsmensen. Beide groepen waren simpel te traceren. De bazen hebben in het verleden nog wel eens een interviewtje gegeven en via de onvolprezen documentatiedienst van de VPRO is daar een ruime keuze uit te maken. Bovendien bevat het radio- en televisiearchief van de omroep heel wat bruikbaar materiaal. Een ontsnapping in 1953? In het archief is er beslist een direc-

teur, minister of reclasseringsmedewerker die een reactie heeft gegeven (de boeven zelf komen helaas zelden aan het woord). Het enige probleem was dat de gemiddelde leeftijd van een gevangenisdirecteur vrij hoog is. Het lukte niet om er één te vinden die al voor de oorlog in dienst was. Ook gevangenisdirecteuren hebben niet het eeuwige leven.

Het zoeken naar bewaarders kende andere problemen. Om echte 'oudjes' op te sporen gebruikte ik een relatief onbekende, maar vaak succesvolle methode. Bijna elke beroepsgroep in Nederland heeft wel een vakblad of personeelsblad. Door onze verzuilde traditie vaak zelfs meer dan één. Hoe saai zulke bladen vaak ook zijn, ze hebben vrijwel altijd een rubriekje 'feesten en jubilea'. Zo ook het blad van het gevangenispersoneel. Elke maand viert een oudpersoneelslid wel een gouden bruiloft, of bedankt er iemand voor de bos bloemen die hij van de personeelsvereniging op zijn tachtigste verjaardag mocht ontvangen. Als zo'n berichtje dan ook nog gepaard gaat met een resumé van iemands loopbaan, dan heeft de vorser naar oral history goud in handen. Ik kwam met deze methode in elk geval op het spoor van de hoogbejaarde Alkmaarder Toon Haksteen, die vanaf 1932 tot 1975 in diverse gevangnissen met de sleutelbos had gelopen. Hij was een typische cipier die nog vanwege zijn postuur was uitgezocht en niet omdat hij zich had laten bijscholen op de sociale academie. Hij was één van de laatste nog levenden van zijn generatie, en zijn markante verhalen bleken nog nooit te zijn vastgelegd.

Het vinden van nog actieve bewaarders ging evenmin probleemloos. Zij praten – en dat valt te begrijpen – niet graag over

de voor mij interessante details van hun werk. Vaak mógen ze dat ook niet en áls een bewaarder al wil, krijg je meestal een oppervlakkig verhaal te horen. De corruptie, de medewerking bij ontsnappingen; uit de kranten weet je dat het gebeurt, maar de bewaarder die zich er schuldig aan maakt zal z'n verhaal niet op de band vertellen. Toch moest ook die problematiek in mijn documentaire aan de orde komen. Via een omweg vond een oplossing. Er bleken enkele bewaarders die uit ongenoe-gen over het onbespreekbaar blijven van veel problemen, ontslag hadden genomen (of ontslagen waren) en hun verhaal wel wilden doen. Dikke juridische dossiers moesten hun verhalen vaak ondersteunen. Bovendien, en daarmee keer ik terug naar Fred en z'n ex-makkers, werden veel be-vindingen over corruptie en hulp bij ont-snappingen ondersteund door verhalen van ex-gedetineerden.

Uiteraard was de groep ex-gedetineer-den de moeilijkste groep om betrouwbare verhalen uit los te krijgen. Natuurlijk zijn er belangenverenigingen van ex-gedeti-neerden en uit die hoek heb ik ook veel hulp gekregen. Maar de gedetineerden die daarin actief zijn, hebben meestal een re-cent bajasverleden. Iemand die in de jaren vijftig een moord heeft gepleegd, zal nu niet meer actief zijn in zo'n club. Om de 'oudjes' aan het woord te krijgen, moest ik dus andere wegen bewandelen. Gelukkig bleken er twee groepen ex-gedetineerden redelijk te traceren. Ten eerste de groep die tijdens de Tweede Wereldoorlog ge-vangen had gezeten. Onder oud-verzets-strijders en andere oorlogshelden zijn er velen die bange dagen in de armen van de Gestapo hebben doorgebracht. Omdat ik alleen het verhaal van het Nederlandse

gevangeniswezen wilde laten vertellen, viel deze groep af. Hun ervaringen, hoe dra-matisch ook, hadden niets te maken met het gevangenisregime, zoals dat volgens onze wet geregeld was. Bleef over de groep ex-gevangenen die vanwege het weigeren van de militaire dienst gevangen had geze-ten. Zowel in de jaren dertig als tijdens het koloniale conflict met Indonesië zijn heel wat dienstweigeraars voor lange tijd opge-sloten. Aangezien zij veelal als 'gewone' criminelen werden behandeld, kon ik hun ervaringen uitstekend gebruiken. Dankzij verschillende organisaties kon ik op die manier heel wat bruikbare verhalen vast-leggen.

Tot slot had ik ook nog 'huis-tuin-en-keuken-boefjes' nodig, die vroeger een groot deel van de gevangenisbevolking uit-maakten. Om die te bereiken zocht ik mijn heil in de zo omstreden 'oproep' in verschillende kranten. De ervaring met Fred is volgens mij typerend voor het soort reacties dat zo'n oproep oplevert. Mensen die reageren zijn mensen die om wat voor reden dan ook graag in de publiciteit ko-men. Vooral de komst van 'emotietelevisie' heeft een fnuikende invloed op de res-pons. Wie heeft z'n oma vermoord en wil dat op televisie komen vertellen? Wie doet het graag met varkens? Fred zou zonder problemen ook daarover prachtige verha-len kunnen vertellen. Vandaar dat ik maar besloot om niet alleen Fred te offeren, maar ook alle andere reacties op mijn op-roep te negeren. De kans op *oral fantasy* is veel te hoog. Het gevolg was alleen dat ik over de 'oude' tijd een wat atypische groep aan het woord liet: mensen die vanwege hun politieke stellingname in het gevang waren beland. Gelukkig lukte het nog om via die groep iemand op het spoor te

komen die in de jaren dertig 'gewoon' een juwelier had beroofd. Weliswaar een linkse jongen, maar die roof had, naar hij eerlijk zei, weinig met z'n politieke overtuiging te maken gehad.

Deze beschrijving van de research van een historische (radio-)documentaire is vooral bedoeld om een bijdrage te leveren aan het debat over de waarde van oral history als historische bron. Sinds historicus Ben Sijes in 1951 met zijn boek over de razzia van Rotterdam oral history als voornaamste bron van een wetenschappelijke publicatie introduceerde, is die discussie nooit verstomd.² Twee punten komen in die discussie steeds weer naar voren: ten eerste de waarde van oral history als bron naast andere historische bronnen; ten tweede het verschil in gebruik door enerzijds programmamakers en journalisten en anderzijds wetenschappers.

Over de waarde van oral history als historische bron bestaat inmiddels consensus onder historici. Oral history is niets anders dan een persoonlijke herinnering aan het verleden die op band is vastgelegd. Als bron is het daarmee vergelijkbaar met elke andere vastgelegde persoonlijke getuigenis van het verleden, of die nou op band, op schrift of in druk is overgeleverd. De *GEDENKSCHRIFTEN* van P.J. Troelstra zijn in dat opzicht even betrouwbaar of onbetrouwbaar als de herinneringen van mijn juwelendief uit de jaren dertig. Beide zijn geschreven respectievelijk verteld vanuit een persoonlijke optiek, inclusief historische vertekeningen. Het feit dat Troelstra zich gebaseerd heeft op agenda's en andere secundaire bronnen om zijn geheugen te ondersteunen hoeft zijn memoires niet per se betrouwbaarder te maken dan de zuiver

vanuit het geheugen vertelde herinneringen van mijn juwelendief. Zoals bij veel memoires van politieke of artistieke kopstukken het geval is, kunnen ook bij Troelstra secundaire belangen een rol hebben gespeeld bij de overweging wat hij wel of niet aan de openbaarheid wilde toevertrouwen. Oude vrienden die hij in bescherming wilde nemen, politieke vijanden die met het oog op verkiezingen net even erger beschadigd moesten worden dan oprecht zou zijn enzovoort. Het zijn secundaire belangen waar mijn dief vermoedelijk geen boodschap aan had. Toch speelt ook in zijn geval de angst voor wat ik maar het 'Fred-syndroom' zal noemen: de angst dat mensen veel dingen verzinnen uit overwegingen waarover alleen een psychiater misschien iets zinnigs kan zeggen. De principiële gelijkheid van de bronnen blijft in mijn ogen daarmee overeind. Persoonlijke getuigenissen dienen door historici als bron net zo kritisch bekeken te worden als elke nota die door onze overheid wordt afgescheiden.

Behalve deze principiële gelijkheid, is er ook een groot verschil tussen de verschillende typen persoonlijke getuigenissen als historische bron. Van vooraanstaande personen als Troelstra is het bijna vanzelfsprekend dat zij memoires produceren of in elk geval een uitgebreid persoonlijk archief nalaten waarmee historici hun voordeel kunnen doen. Bij juwelendieven ligt dat veel minder voor de hand. Toch zijn voor de onvoorspelbare vragen die huidige en komende generaties historici (en programmamakers) gaan stellen beide typen herinneringen even waardevol. Jammer genoeg leert de praktijk dat naarmate iemands maatschappelijke positie hoger is, de kans groter is dat er per-

soonlijke getuigenissen als toekomstige historische bron worden aangemaakt.

Dan het tweede punt dat in de discussie over oral history soms naar voren komt. Bestaan er verschillen in de wijze van vastleggen van oral history, namelijk een wetenschappelijke en een niet-wetenschappelijke? Hoe kun je iemand 'wetenschappelijk' interviewen? Met voetnoten en bronverwijzingen? Natuurlijk, de interviewer moet zich gedegen voorbereiden, moet weten waarover hij het heeft, moet dóórvragen, moet de lijn van het gesprek in de gaten houden, valkuilen vermijden, (meestal) het vertrouwen winnen van zijn gesprekspartner. Vaak nog een keer, of twee keer, terugkomen, omdat geïnterviewden zich veel pas weer ná een eerste gesprek herinneren. Het nachtje slapen, het herbeleven, het praten met oude bekenden. Het terughalen van herinneringen is een ingewikkeld en ondoorzichtig proces, waar generaties deskundigen hun tanden op hebben stukgebeten. Journalisten of wetenschappers hoeven zich gelukkig niet met dat probleem bezig te houden. Proefondervindelijk komen zij erachter hoe ze iemands geheugen het beste 'aan de gang krijgen' – of wanneer iemands geheugen 'op hol slaat.'

Zou ik als wetenschappelijk interviewer Freds oral fantasy eerder doorzien hebben? Ik denk het niet. Het is de ervaring die iemand leert inschatten hoe betrouwbaar herinneringen verteld worden. Ervaring, gecombineerd met achtergrondkennis en een gezonde portie achterdocht. De beroepsmatige achtergrond van de interviewer is daarbij minder belangrijk. Het opgenomen gesprek is niets meer (maar ook niets minder) dan een bron. Een bron die kritisch bekeken en gebruikt moet

worden. Zoals elke bron die journalisten of wetenschappers gebruiken.

Is er dan geen enkel verschil tussen een journalistiek of een wetenschappelijk oral-historygesprek? Ja, toch wel, en de verklaring klinkt misschien wat arrogant. Ik denk dat journalisten betere interviewers zijn. Het is tenslotte hun vak. Journalisten zijn eigenlijk parasieten. Ze teren op wat anderen aan interessants te melden hebben. Al die interessante brokstukjes die ze anderen ontfutselen, gaan ze vervolgens interpreteren, herordenen en in hun context plaatsen, om er ten slotte soms zelfs een conclusie of oordeel aan te verbinden. Maar de bouwstenen worden altijd gevormd door datgene wat ánderen te melden hebben. Om dat interessante aan de geïnterviewde te ontfutselen hebben journalisten instincten ontwikkeld, waarmee ze een politicus iets kunnen laten zeggen dat hij niet van plan was, maar waarmee ze ook kunnen doorzien dat de verhalen van Fred niet geloofd moeten worden. Wetenschappers zijn minder getraind in het gebruik van de 'homo memorandum', de zich herinnerende mens, als bron. Wetenschappers zitten vooral met hun neus in papieren, in archieven, in bibliotheken. Dat kunnen zij weer beter. Daar hebben ze voor geleerd, en daar hebben ze ook meer tijd voor.

Zou het 'wezensvreemde' van het oral-history-interview voor de wetenschapper (durf ik nu voorzichtig te opperen) er niet de oorzaak van zijn dat wetenschappelijke oral-historyprojecten zo moeizaam van de grond komen? Dat er veel over geschreven en gepraat wordt, maar dat er naar verhouding weinig banden gevuld worden? Natuurlijk zijn er uitzonderingen. Maar het lijkt me geen gewaagde stelling dat journalisten beter kunnen interviewen, en dat

wetenschappers beter zijn in archiefonderzoek.

Een voorbeeld ter illustratie. In 1992 en 1993 verschenen kort na elkaar twee boeken over de watersnoodramp van 1953 die allebei voor een groot deel op oral history leunen. Een van journalist Kees Slager, *De Ramp*, en een van wetenschapper Selma Leydesdorff, *Het water en de herinnering*.³ Wie de boeken leest zal opmerkelijke verschillen constateren. De citaten bij journalist Slager zijn vloeiender en leesbaarder opgeschreven. Vermoedelijk heeft hier (een journalistiek gebruikelijke) aanpassing aan correct Nederlands plaatsgevonden. Wat Slager citeert, stemt vermoedelijk niet letterlijk overeen met wat op band is opgenomen. Het feit dat veel interviews in dialect zijn gehouden, maakte een letterlijke transcriptie in het Nederlands sowieso onmogelijk. Bij Leydesdorff zijn de citaten veel 'onnatuurlijker', de spreektaal is zichtbaar gebleven, er heeft minder 'correctie' plaatsgevonden. Leydesdorff is in haar transcriptie dichter bij het origineel gebleven. Het wetenschappelijk nut van dit laatste ontgaat mij: het leidt vooral tot een minder vlot leesbaar boek. Waarom heeft Leydesdorff de citaten niet in vlot Nederlands 'herschreven'? Met bronverwijzing, zodat iedereen kan controleren wat er nu echt letterlijk gezegd is? De originele bandjes met gesprekken liggen toch ergens in een archief? Zo werkt de wetenschap toch ook met andere bronnen?. In navolging van Simon Schama – die stelde: zonder *story* geen *history* – geldt dan ook: zonder goede *story-teller* geen oral history.

Behalve het verschil in leesbaarheid, is er nog een opmerkelijk verschil tussen beide boeken. Uit het boek van Slager krijg je de indruk dat hij veel meer heeft 'door-

gevraagd' bij zijn gesprekspartners. De citaten zijn pregnanter en vaak zelfs afwijkend van het beeld dat uit andere bronnen naar voren komt. Bij Leydesdorff is dat veel minder het geval. Haar interviews zijn voor het grootste gedeelte door studenten gemaakt, die met vooraf opgestelde vragenlijsten naar vooraf geselecteerde ooggetuigen werden gestuurd. Dat lijkt wetenschappelijk: een verantwoorde steekproef van ooggetuigen die allemaal dezelfde vragen moeten beantwoorden. Je kunt de antwoorden vergelijken en in staatjes uitzetten. Maar waar leidt deze 'wetenschappelijke' methode nu feitelijk toe? Een student (die het plaatselijke dialect vaak niet spreekt) stelt standaardvragen aan standaardgetuigen. En zal vaak genoeg nemen met standaardantwoorden. Hij heeft zich niet maandenlang in het onderwerp ingelezen. Namen en locaties die genoemd worden zijn veelal onbekend. Verbanden worden niet gelegd, geheugenteuntjes – zo belangrijk bij dit soort gesprekken – blijven achterwege. Terugkomen voor een 'tweede ronde' is er niet bij.

Is het, gezien deze achtergronden, verbazingwekkend dat het boek van journalist Slager, geboren en getogen in de Zeeuwse klei, veel betere kritieken kreeg dan het boek van Leydesdorff, waar tientallen studenten en assistenten aan meewerkten? Waar veel meer tijd en geld in werd geïnvesteerd? Zonder iets af te willen doen aan het baanbrekende werk dat Selma Leydesdorff op het terrein van de oral history heeft gedaan, lijkt er maar één conclusie mogelijk: voor een goed oral-history-interview is gedegen kennis over het onderwerp noodzakelijk, én is een goede interviewer nodig. Bij de journalist ontbreekt het vaak aan het eerste, bij de

wetenschapper aan het tweede. Dankzij een subsidie van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten kreeg de journalist Slager de kans om 'wetenschappelijk' voorbereid zijn werk te doen: een ideale symbiose, die helaas te weinig voorkomt. Bij journalisten door tijdgebrek, bij wetenschappers door gebrek aan interviewkennis en door een overbodig – want de leesbaarheid bemoeilijkend – streven naar wetenschappelijkheid.

Wie het toekomstige collega's (journalisten of historici) mogelijk wil maken om in geluid, beeld of geschrift op onze huidige tijd terug te kijken, moet nu zorgen dat er voldoende oral history 'aangemaakt' wordt. Dit is vooral van belang voor sociale groepen die normaal gesproken uit zichzelf weinig (schriftelijk) bronnenmateriaal nalaten. Om een simpel voorbeeld te geven: de komende decennia zullen er nog heel wat proefschriften en radio- en televisieprogramma's gemaakt en geschreven worden over de manier waarop de multiculturele samenleving in Nederland in de tweede helft van de twintigste eeuw vorm gekregen heeft. Hoe het proces van wederzijdse aanpassing en beïnvloeding van verschillende etnische en culturele bevolkingsgroepen precies verloopt, zal voor het vaststellen van politiek en sociaal beleid in de toekomst steeds belangrijker worden. Voor het onderzoek daarnaar zijn de ervaringen van betrokkenen uit het verleden onontbeerlijk. Toch sterft langzaam de eerste generatie 'moderne gastarbeiders' uit – of keert terug naar het geboorteland – zonder dat iemand heeft vastgelegd wat zij hebben meegemaakt. Het is een groep die in eigen land veelal laag was opgeleid en daarom weinig geschreven bronnen achter

zal laten. Waarom worden de verhalen van betrokkenen niet nu al vastgelegd?⁴ Desnoods zonder dat er niet direct dikke proefschriften of lange documentaires uit voortkomen? Onze toekomstige collega's zullen ons er zeker dankbaar voor zijn.

Er zijn gelukkig plaatsen waar niet alleen gepraat wordt over oral history, maar waar ook projecten tot stand komen. Zo heeft de Rijksuniversiteit Leiden het initiatief genomen om de ervaringen van de eerste generatie Indische Nederlanders die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwamen, op band vast te leggen.⁵ Een initiatief dat gezien de leeftijd van deze groep al rijkelijk laat komt. Wél betreft het hier een groep die nog veel minder dan de huidige groepen migranten met haar problemen in de publiciteit is getreden. Als er een voorbeeld van een geslaagde grootschalige migratie gegeven moet worden, wordt vaak naar de Indische Nederlanders gewezen, die zo 'probleemloos' zouden zijn geïntegreerd.⁶ Een voor sommigen wrang detail is dat het startgeld waarmee dit project gefinancierd wordt, uit Japan afkomstig is.

Een groep migranten die nu bijna is uitgestorven wordt gevormd door de Duitse joden die in de jaren dertig naar Nederland vluchtten. De levensverhalen van deze groep migranten zijn als onderdeel van een meeromvattend oral-history-project onlangs op video vastgelegd. Het vastleggen van deze verhalen hebben we te danken aan de Amerikaanse filmregisseur Steven Spielberg, die een wereldomvattend oral-historyproject heeft opgezet, waarvoor een groot aantal overlevenden van de Holocaust zijn levensverhaal heeft verteld. In Nederland zijn voor dit project honderden interviews gemaakt. Saillant

detail: ook dit is een project dat door buitenlands kapitaal mogelijk is gemaakt.⁷

Waarom lukt het in Nederland niet om dergelijke projecten zonder buitenlands geld of initiatief van de grond te krijgen? Grootschalige interdisciplinaire projecten hebben het in dit verzuilde en versnipperde land organisatorisch blijkbaar nog steeds moeilijk. Historici, archivariësen, mediadeskundigen, omroepen, programmamakers en interviewers; allemaal kijken ze vanuit hun eigen discipline en belangen tegen zo iets aan. Iedereen is het met de intentie eens, maar er gebeurt niets. Dat wil zeggen, er gebeurt wel veel, maar niets is gecoördineerd en dat levert voortdurend frustraties op. Er zijn veel onderzoekers, journalisten en schrijvers die bij hun onderzoek gebruikmaken van interviews met betrokkenen. Vaak zijn ze keurig in het notenapparaat verwerkt. Maar als de interviews al op band of video zijn opgenomen, blijken ze bij navraag vaak al gewist of gewoon 'kwijt' te zijn. Bestaan er nog bandjes, dan zijn die vaak met eenvoudige cassette-recorders opgenomen en onbruikbaar voor bijvoorbeeld een historische documentaire. Dat laatste is voor een radiomaker vervelend, zeker als betrokkenen overleden zijn.

Bovenstaande bevat weinig nieuws. De problemen rond het aanleggen van oral-history-archieven zijn al eerder gesignaleerd. Zo werd er in 1989 een Interfacultaire Werkgroep Oral History opgericht, 'omdat de grootste wetenschappelijke en organisatorische belemmeringen op dit moment gelegen zijn in het feit dat oral history in Nederland tot nu toe plaatsvindt op het niveau van kleinere projecten zonder enig verband of samenhang'.⁸ Er is in de afgelopen tien jaar helaas niet veel

veranderd. Als programmamaker voel ik me niet de eerst geroepene om de 'chaos in interviewend Nederland' te coördineren. Nogmaals, voor mij zijn interviews – net als boeken, notulen of archeologische vondsten – historische bronnen, die bewaard moeten bewaard worden in daarvoor toegeruste instellingen. Boeken in bibliotheken, notulen in archieven, archeologische vondsten in oudheidkundige musea. En bandjes met interviews? Een centrale bewaarplaats was er tot voor kort niet. Maar toen er in 1997 na jaren soebatten een centraal Nederlands Audiovisueel Archief (NAA) kwam, gloorde er hoop. In navolging van andere beschaaft landen – in Engeland zijn de Eerste-Wereldoorlogervaringen van duizenden soldaten systematisch op band vastgelegd in het Britse Imperial War Museum – zouden ook wij voortaan een centraal oral-history-archief krijgen. Een plek waar ik mijn eigen 'ruwe' interviews met een gerust hart zou kunnen 'deponeren.' Waar ik al mijn collega's naar zou verwijzen. En waar ik na verloop van tijd, want voor wat hoort wat natuurlijk, ook zelf een frisse duik in prachtige interviews met allang overleden grote en minder grote figuren uit onze geschiedenis zou kunnen nemen. In gedachten zag ik er mezelf al mijn oude dag slijten, te moe om er zelf met de bandrecorder op uit te trekken. Ik zou er uit al die reeds bestaande pareltjes de mooiste documentaires samenstellen. De mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog? Natuurlijk, de laatste betrokkenen zijn decennia geleden overleden, maar het NAA, mijn eigen Oral History Archief, heeft ze nog net voordat Magere Hein langskwam op band vastgelegd.

Met hooggespannen verwachtingen keek ik uit naar de start van het NAA op

1 januari 1997. Het 'hoofdkantoor' werd gevestigd in het Hilversumse Mediapark! Temidden van tientallen ervaren programmamakers en interviewers! Hier broeide een symbiose met prachtige oral-historyperspectieven. Helaas. Ruw werd mijn droom verstoord toen ik de beleidsplannen las. Oral history werd niet eens genoemd... Het bewaren, verzamelen en conserveren van al het andere audiovisuele materiaal krijgt de voorkeur. Bij navraag bleek er wel degelijk over mijn 'oral-history-droom' nagedacht te zijn. Er verscheen zelfs een *Nota Interviewcollecties AVAC – Film en Wetenschap*. Daarin stond echter, uiterst teleurstellend, dat het werkterrein van het NAA 'alleen de archivering van en het (ondersteunende) onderzoek naar audiovisuele media [bestrijkt]. Oral history in het algemeen, als methode van historisch onderzoek, maakt hiervan in principe geen deel uit.' Het NAA moet, zo staat er, 'samen met de directie van het IISG onderzoeken of een actieve rol van dit instituut in de wetenschappelijke oral-historypraktijk in Nederland tot de mogelijkheden behoort. Als dat het geval blijkt, zou de overdracht besproken moeten worden van al het wetenschappelijke (voormalige) SFW-interviewmateriaal dat betrekking heeft op sociaal- en politiek-historische onderwerpen. De mediahistorische interviews en het ruwe materiaal dat door en voor de audiovisuele journalistiek is gemaakt blijft bij SFW, c.q. binnen het AVAC/NAA.'⁹

Hier staat dus eigenlijk dat het nieuwe Nederlandse Audiovisuele Archief liefst grotendeels van de oral history af wil! Wat echt van de omroep is, willen ze nog wel bewaren, maar de rest moet maar afgestoten worden, het liefst naar het IISG, het

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, een vooral papieren-instelling, zonder enige traditie op het gebied van oral history – ze beheren nauwelijks iets.

Ook voor mijn eigen interviews, deels in het historisch radioarchief ondergebracht, kan dit vreemde consequenties hebben. Als mijn oral-history-interview in een documentaire is opgenomen en uitgezonden, is het 'officieel' archiefmateriaal geworden, en wil het NAA het ook als zodanig behandelen. Maar het 'ruwe' materiaal heeft opeens minder waarde. Tenzij het een 'wetenschappelijk' keurmerk krijgt (gelukkig ben ik afgestudeerd!). Maar dan moet het bij het IISG in Amsterdam opgeborgen worden. Als het tenminste een sociaal- of politiek-historisch onderwerp betreft. Ik ben het spoor bijster. Is het eindelijk gelukt om na jaren al die verschillende audiovisuele archieven bij elkaar te krijgen, worden de oral-historybanden deels afgestoten naar een papieren archief. Hoe kan zoiets gebeuren? Misschien komt het doordat er een vreemd en zinloos onderscheid gemaakt wordt tussen 'wetenschappelijk interviewmateriaal' en 'ruw materiaal dat door en voor de audiovisuele journalistiek is gemaakt'. Het eerste gaat straks naar het IISG, het tweede blijft bij de omroepen in Hilversum. In de praktijk: een 'wetenschappelijk' interview met Willem Drees gaat naar Amsterdam, maar een 'journalistiek' interview met dezelfde man blijft in Hilversum.

Gelukkig mag de enige echt waardevolle en complete oral-historycollectie die het NAA beheert, de omroepcollectie, in Hilversum blijven. Het is een verzameling van meer dan honderd interviews met oud-omroepmedewerkers. Onontbeerlijk voor wie zich met omroepgeschiedenis

bezighoudt. Zo'n tien jaar is de toenmalige oral-historymedewerker van het Historisch Archief Radio, Harrie Vossen, ermee bezig geweest. Wekelijks bezocht hij enkele oud-medewerkers met maar één doel: hun herinneringen op band vastleggen. Het is een collectie die ik goed ken: ik ben afgestudeerd op de omroepgeschiedenis tijdens de oorlog en ook voor documentaires heb ik regelmatig uit de verzameling geput. Vossen was geen wetenschapper, maar zijn interviews zijn professioneel en voor zowel wetenschappelijk (mijn scriptie) als journalistiek (mijn documentaires) gebruik bruikbaar. Helaas is er van de collectie nooit een catalogus gemaakt. Toen het Radioarchief na de splitsing van de NOS bij het commerciële NOB terechtkwam, werd de werkplek van Vossen opgeheven en kwam het project tot stilstand. En zelfs nu het historische radioarchief liefdevol is opgenomen in de schoot van het Nederlands Audiovisuele Archief is er voor Vossen nog altijd geen opvolger.

Ondanks mijn pessimisme wil ik niet wanhopig eindigen. Misschien is het tijd nog te keren. Misschien kan de stimulerende, journalistieke Hilversumse omgeving van het nieuwe NAA-hoofdkantoor er alsnog een frisse oral-historywind doorheen blazen. In wetenschappelijke kring zal er dan wel eerst iets bijgesteld moeten worden: oral history is een historische en journalistieke bron zoals elke andere. Een bron die kritisch benaderd dient te worden en die gearhiveerd en bewaard moet worden in een instelling die daarvoor geschikt is: het NAA dus – ook al vindt het instituut zelf blijkbaar van niet. Maar oral history is ook een unieke bron, omdat je hem zelf moet maken. Daar is talent voor

nodig, wat veel journalisten en programmamakers bezitten. Wetenschappers zijn daar vaak minder bedreven in. Wat ligt er dus meer voor de hand om in Hilversum een mooie kruisbestuiving tot stand te brengen? 'Gebruik de synergie', zou een manager roepen. Hoe? Roep alle documentairemakers en andere geïnteresseerde vakbroeders en -zusters bijeen en begin met ze iets te bieden: een unieke en veilige plek waar iedereen ruwe banden kan opbergen. Zo'n depotfunctie lijkt me een praktisch, niet te duur begin, dat direct effect heeft. Journalisten haten archiveren, dus de collectie zal snel groeien. Uitgebreide transcripties en wetenschappelijk verantwoorde beschrijvingen kunnen voorlopig achterwege blijven. Wie is de geïnterviewde? Een paar trefwoorden over de inhoud, de lengte van het interview, wellicht het uniformeren van de drager, zo mogelijk digitaal. Het moet niet in de eerste plaats gaan om hoogstaande wetenschappelijke criteria. Daaraan zijn al te veel oral-historyprojecten gestorven, nog voor het eerste bandje in de recorder ging.

Journalisten en wetenschappers komen bij elkaar over de vloer. De kruisbestuiving kan beginnen. Daar gaat het om. Als dat eenmaal loopt, kan er voorzichtig gedacht worden aan het opzetten van eigen projecten. Programmamakers in de vut die stagiaires onder hun hoede gaan nemen? Die samen met NAA-medewerkers rond bepaalde thema's interviewprojecten opzetten? Waarvoor misschien wel weer bepaalde subsidiepotjes te vinden zijn? Voorbeelden? Een groot interviewproject onder oudere allochtonen. Of, samen met de Katholieke Universiteit Nijmegen, een groot project naar het bijna uitgestorven 'rijke Roomse leven'. Met Omroep Noord

en de Universiteit van Groningen wordt de geschiedenis van de strokartonindustrie vastgelegd. De NPS maakt er tegelijkertijd een prachtige documentaire over. Onder-tussen melden ook regionale archieven zich, inventariseert het NAA wat andere instellingen allemaal hebben liggen, en komen steeds meer (oud-)programmamakers met hun op zolders gevonden banden langs. Na vijf jaar verschijnt een grote catalogus, ook op internet, waarin alle geregistreerde oral-history-interviews te vinden zijn. Van Groningen tot Maastricht, van Goes tot Hilversum. Ondertussen is er al door een beroemde gepensioneerd documentairemaker samen met een archiefmedewerker van het NAA een officiële afdeling Oral History opgezet. Programmamakers en producenten die documentaires voorbereiden tikken al automatisch de 'OH-collectie' in wanneer ze hun research starten. Er komt een speciale video-afdeling voor gefilmd oral-historyprojecten. Zelfs de overheid en het bedrijfsleven weten de OH-collectie van het NAA op den duur te vinden. Politieke heibel rond de verkoop van joodse juwelen uit de nalatenschap van de Lippmann-Rosenthalbank? Het NAA levert de knowhow en de professionele interviewers om de betrokken overlevenden op te sporen en te ondervragen. De IJmuidense Hoogovens benaderen het NAA om oud-medewerkers te interviewen voor een jubileumboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan. Over tien jaar bekostigt het NAA samen met de omroepen een speciale hoogleraarsetel oral history. Over vijfentwintig jaar gaat de hele gedigitaliseerde collectie live op internet. Elke aangesloten Nederlander kan elk oral-historygesprek thuis beluisteren. Nog een stap verder: elke aan-

gesloten Nederlander kan zelf z'n eigen ervaringen interactief in het archief inspreken! Het oral-history-archief, het mag duidelijk zijn, wordt een van de belangrijkste poten van het NAA.

En mijn prachtige interview met Fred? Wat ik daarmee doe? Ook daarvoor komt een speciale rubriek in het archief, onder het trefwoord *oral fantasy*. Een gevangenispsychiater schrijft op basis van deze collectie een proefschrift over 'hersenschimmen en waanideeën bij latent criminele zwervers'. De Vara maakt er een documentaire over. Het lukt de makers om de hoogbejaarde Fred in een vervallen Limburgs klooster op te sporen. In z'n opgepoetste invalidenwagentje speelt hij de hoofdrol in de film. Hij heeft die rol maar aan één ding te danken: dat het NAA in 1998 het dwaalspoor verruilde voor de juiste weg en alsnog oral history als speerpunt in het beleid opnam.

Noten

- 1 De betreffende documentaireserie is onder de titel *ACHTER SLOT EN GREND* uitgezonden door de VPRO-radio in *HET SPOOR TERUG* op 28 mei en 4 en 11 juni 1991.
- 2 B.A. Sijes, *De razzia van Rotterdam*, 's-Gravenhage 1951.
- 3 S. Leydesdorff, *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp 1953-1993*, Amsterdam 1993; K. Slager, *De Ramp. Een reconstructie*, Goes 1992.
- 4 Er is mij één uitzondering bekend. In Madrid wordt gewerkt aan een documentatiecentrum waar de ervaringen van Spaanse gastarbeiders worden vastgelegd. Ook in Nederland wordt daartoe actief naar mogelijke 'informanten' gezocht. Aldus Marie-Louise Fernandez in het radio-programma OVT, 21 april 1996.
- 5 Project van de Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië, tot stand gekomen

op initiatief van professor Heather Sutherland van de Vrije Universiteit van Amsterdam, in samenwerking met de Rijksuniversiteit Leiden.

- 6 Of die opmerking terecht is, is overigens zeer de vraag. Luister bijvoorbeeld: HET SPOOR. KINDEREN VAN ONS INDIË, 4 en 11 maart 1985.
- 7 De toegankelijkheid van deze interviews voor Nederlandse onderzoekers is nog steeds een probleem. Ze liggen nu in de Verenigde Staten. Via een gesloten digitaal netwerk moeten ze bij het Joods Historisch Museum in Amsterdam toegankelijk gemaakt worden, maar wanneer dit gaat gebeuren is nog niet duidelijk. De beschrijving van de interviews zal nog veel tijd in beslag gaan nemen.
- 8 *Jaarboek 1995 Stichting Film en Wetenschap*, p. 75-76.
- 9 *Nota Interviewcollecties AVAC – Film en Wetenschap* (voorheen Stichting Film en Wetenschap), april 1997, p. 14 en p. 15.